

РЕЦЕНЗІЇ

ІСТОРІЯ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ КРІЗЬ ПРИЗМУ СЬОГОДЕННЯ Українська мова в Галичині: Історичний вимір / Відп. ред. Я.Ісаєвич, М.Мозер, Н.Хобзей. – Львів: Ін-т українознавства ім.І.Крип'якевича НАН України, 2011 (Серія «Історія мови»). – 332 с.

Протягом останніх неповних десяти років надзвичайно пошавилася видавнича діяльність відділу української мови Інституту українознавства ім.І.Крип'якевича НАН України. Порівняно невеликий, але кваліфікований, згуртований, працьовитий, сповнений снаги колектив за відносно короткий час спромігся видати зо два десятки переважно великих за обсягом томів вартісної в науковому стосунку літератури. Передовсім це дев'ять томів «Діалектологічних студій» (2003–2010), які вже здобули репутацію авторитетного діалектологічного видання як в Україні, так і за її межами і які повинні стати предметом окремого спеціального розгляду. Завдяки працівникам цього відділу побачили світ грубезні цінні томи «Українські говори в Румунії» М.Павлюка та І.Робчука, «Життя – не поле перейти: Листування Олексія Горбача (1956–1996)» (обидва випущені 2003 року), «Арго в Україні» О.Горбача (2006). Одночасно виходили чергові випуски «Словника української мови XVI – першої половини XVII ст.» (останній, п'ятнадцятий, побачив світ 2010 р.). Важливою віхою в діяльності відділу було започаткування в 2003 році серії «Діалектологічна скриня», і вже видано ряд цікавих і потрібних праць, про деякі з котрих ми вже писали. І ось 2011 року засновано ще одну серію «Історія мови», в якій майже одночасно виходять два солідні колективні наукові збірники: «Українська мова в Галичині: Історичний вимір» та «Писемні пам'ятки: сучасне прочитання». Хочеться відзначити, що всі зазначені вище, як і не названі тут, праці відзначаються високим поліграфічним рівнем, який цілком відповідає світовим стандартам.

Науковий збірник «Українська мова в Галичині: Історичний вимір», який є предметом нашої рецензії, репрезентує мовно-культурну сутність Галичини у період від XIX ст. до наших днів. Це питання є багатоаспектним, чимало в ньому ще не з'ясованого, суперечливого. Рецензована книга, без сумніву, є важливим кроком до розв'язання цієї надзвичайно важливої проблеми, адже Галичина, за визнанням таких визначних умів, як М.Грушевський, Ю.Шевельов та ін., відіграла у розвитку української культури, ментальності, мови і т.д. видатну роль. Науковий збірник складається із передмови та 11 статей. Із передмови, написаної відповідальними редакторами цього видання М.Мозером та

Н.Хобзей, дізнаємося, що його основу склали підготовлені як статті доповіді, виголошені в березні 2008 р. на міжнародній конференції «Галичина – простір, люди, мови». Позаяк не всі учасники конференції подали тексти своїх доповідей, тема збірника в порівнянні з конференційною була звужена до суто мовознавчої.

У статті «“Русини” і “руська мова” в галицьких граматиках першої половини XIX ст.» (с. 9–54) Міхаеля Мозера (Відень – Мюнхен) докладно проаналізовано погляди галицьких граматистів І.Могильницького, Й.Левицького, І.Вагилевича, Й.Лозинського, Я.Головацького на мовну спільноту, історію мови і мовної спільноти, на діалектне членування “руської” мови. І хоча в розумінні цими вченими зазначених питань було чимало відмінностей, проте, як уважає М.Мозер, у їхніх працях «немає жодних натяків на те, що руська мова нібито є діалектом чи то польською, чи то російською мовою» (с. 52). Напр., Я.Головацький у праці «Розправа о ѡзыцѣ ѡжнорускѡмъ и его нарѣчїяхъ» (1848) чітко усвідомлював, що людинність, яка населяла тоді Південну Русь, Галичину і північно-східну частину Угорського королівства, – це один народ, який, незважаючи на діалектні відмінності, розмовляє «тим самим языкомъ, котрый называеся у себе и у сусѣдѡвъ Украинскимъ, Малорускимъ (южнорускимъ) або таки Рускимъ (Руськимъ)». На думку М.Мозера, Я.Головацький цілком однозначно говорив «про народ, який можна ототожнити з українцями в сучасному розумінні, та українську мову», яку автор «Розправи» іноді означає сучасною назвою. Із усіх галицьких граматистів до 1949 року саме Я.Головацький найкраще знав, на якій території живуть українці, зокрема, за його уявленнями, вони заселяють також землі на Кубані, Воронежчині і навіть поза Тисою і Дунаєм (с. 22). На підставі проведеного аналізу М.Мозер висноує, що «руськість у галицьких граматиках першої половини XIX ст. була дуже близька до українськості в сучасному розумінні слова», а «шлях до створення спільної української мови був уторований ще тоді», тому що «мовна свідомість галичан завжди сягала поза Галичину» (с. 53).

На основі опрацювання широкого кола спеціальної літератури (її список налічує близько 450 позицій) Тетяна Ястремська (Львів) у статті «Діа-

лектний простір Галичини: говірки української мови» (с. 55–106) поставила перед собою завдання окреслити межі поширення говірок більшості українських говорів південно-західного наріччя, пов'язаних територіально із Галичиною – історико-географічним, культурно-політичним регіоном, як висловилася авторка, «поліетнічним надрегіоном» (с. 53), а також з'ясувати стан вивчення галицьких говірок і здійснити їх діалектне членування. З цим завданням вона успішно впоралася. У статті детально описано межі наддністрянського, надсянського, гуцульського, бойківського, лемківського говорів, а також покутських (як перехідних між наддністрянськими, гуцульськими і буковинськими) та південноволинських говірок волинського говору. Для більшої переконливості до статті додано 7 карт діалектного групування більшої частини південно-західного наріччя, з яких шість належать іншим авторам і одна карта «Діалектне членування говірок Галичини» – самій Т.Ястремській. Погоджуючись із більшістю тверджень авторки, водночас з приводу окремих із них хочемо висловити свої міркування. На нашу думку, Т.Ястремська припустилася окремих неточностей при окресленні деяких говорів. Зокрема, всупереч картам українських говорів в «Атласі української мови», в енциклопедії «Українська мова», в атласах українських говорів у Східній Словаччині З.Ганудель і В.Латти, працям Ф.Т.Жилка, С.П.Бевзенка, Й.О.Дзєндзелівського, В.В.Німчука та ін., Т.Ястремська стверджує, що лемківські говірки поширені і в Перечинському та Великоберезнянському районах Закарпатської обл. (с. 77, карта № 7 на с.83). Насправді це територія закарпатського діалекту, його ужанської групи говірок, межі якої на заході доходять до річки Цірохи в Східній Словаччині (про цю східну межу лемківського діалекту в Словаччині див. також статтю В.Латти «О классификации украинских говоров» // Наукові записки Культурного союзу українських трудящих у Чехословацькій соціалістичній республіці. – Пряшів, 1979–1981. – № 8–9. – С. 119–130). Не можемо також погодитися з авторкою рецензованої статті, що всі говірки Рахівського району на Закарпатті – гуцульські, тому що говірки нас. пунктів Луг, Великий Бичків, Кобилецька Поляна, Водиця, Верхнє Водяне цього району належать до закарпатського діалекту. Проте Т.Ястремська не надто категорична в своїх твердженнях, зокрема у підсумку статті вона, на наш погляд, слушно зазначає, що її міркування «про межі поширення, безперечно, потребують ще уточнень і доповнень, зроблених на підставі сучасних записів говорів, зокрема перехідних, досліджень їх систем на різних рівнях мови та картографування діалектних явищ» (с. 81).

У статті «Українські інтерференції в лексиці польської мови в Галичині» («Ukrainische Interferenzen im Polnischen in Galizien») (с. 107–123) Януша Рігера (Варшава) мова йде про український вплив на польську мову, що функціо-

нувала в межах давньої Галичини, тобто не тільки на території сучасної України, але й за її межами, зокрема на землях сучасної Польщі в місцях активного контактування українського і польського населення, яке значною мірою було двомовним (йдеться про період до 1945 р., бо пізніше української людності, зокрема лемків і надсянців, там практично не залишилося). Вплив відбувався на всіх мовних рівнях, проте в рецензованій нами статті автор веде мову тільки про лексичні запозичення (с. 107–110). Я.Рігер окреслив 7 груп українських запозичень у польській мові. Перша – це давні (до 1505 р.). Про них писали С.Урбаньчик, С.Грабець, Т.Лер-Сплавінський та ін. Другу групу українізмів становлять ті, що наявні в польських говірках Сілезії і Малопольщі. Це переважно слова з румунської, албанської, південнослов'янських мов, частково власне українські, принесені пастухами-українцями в результаті т.зв. валаської міграції XIV–XVI ст. До третьої групи вчений зараховує українські запозичення, які потрапляють до польської мови на території сучасної Польщі внаслідок локальних контактів із українськими говірками в сяноцькій і перемишльській землях. Це в основному запозичення із лемківських і надсянських говірок. Українізми в польських говірках на території сучасної України (Наддністрянщина, Покуття, Тернопільщина та ін.), розташованих між українськими в період до 1945 р., складають четверту групу. До п'ятої дослідник відніс українські запозичення до 1945 р. в польській мові на території Львова та інших міст від Перемишля до Збруча. Шосту групу становлять новітні українізми, які потрапили до польської мови на території сучасної України після 1945 р. І остання група – це українські нашарування, що появились в польській мові на території сучасної Польщі в містах і містечках, переважно прикордонних, унаслідок активного контактування українців і поляків після 1945 р., особливо в 1989–2007 рр. Виклад автора супроводжується ілюстративним лексичним матеріалом і покликаннями на широке коло спеціальної літератури.

Стаття Ірини Сус (Львів) «Українська народна мова в “Матеріалах до словаря русскаго”» І.Лаврівського (с. 124–136) присвячена докладному аналізу фонетичних, акцентних, граматичних, словотвірних особливостей народної лексики в рукописному українсько-польсько-німецькому словникові (1822–1826 рр.), реєстр якого налічує близько 22 тис. слів, серед них наявні також лексеми староукраїнської мови. В зв'язку з цим хотілося б дізнатися дані про хоча б приблизне співвідношення між цими двома групами української лексики цього маловідомого широкому загалові словника української мови, який своїм реєстром дещо більший за трохи пізніший «Словник української мови» П.Білецького-Носенка. Добре би було також, якби авторка статті подала зразки кількох словникових статей характеризованого нею словника. На підставі аналізу його мовних рис І.Сус

дійшла висновку, що в словнику «найбільше особливостей лемківських, бойківських та надсянських говірок» (с. 135).

Пилип Гофендер (Відень) у статті «Мова галицьких проповідників XIX ст. у контексті розвитку сучасної української мови» (с. 137–159) на підставі аналізу проповідей І.Вагилевича, Антонія Добрянського, Й.Лозинського, І.Терлецького, Н.Сабатовича та ін. аргументовано стверджує, що ця література, на яку менше уваги звертають дослідники історії української мови, від 60-х років XIX ст. відіграє важливу роль у формуванні літературної мови в Галичині на народнорозмовній основі. А коли зважити на те, що церква мала великий вплив на народні маси, то значення цих проповідей для розвитку літературної мови важко переоцінити. У статті багато ілюстративного матеріалу, кваліфікація якого переважно виважена, переконлива. Однак не можемо погодитися з автором, що форма *дѣтина* (*дітина*) – церковнослов'янська. Насправді це закономірне продовження прасл. **dětina* (аргументацію див. у нашій статті в цьому збірнику). Викликає заперечення також віднесення слова *пазити* до валахізмів. У дійсності й воно належить до праслов'янської спадщини (див. [ЕСУМ, IV: 254]).

У статті Марини Гюфінгофф (Відень) «До історії формування української філософської термінології в Галичині в другій половині XIX століття» (с. 160–175) на матеріалі двох філософських праць К.Ганкевича та Є.Згарського, опублікованих протягом 1855–1868 рр., характеризуються фонетичні, граматичні, лексико-семантичні особливості української філософської термінології і засоби її творення. У стосунку до останніх насправді у рецензованій статті йдеться про джерела формування цієї галузевої термінології, як-от: термінування загальноновживаних слів української мови, використання іншомовних запозичень, зокрема інтернаціональних термінів, творення нових термінів на українському мовному ґрунті і термінування словосполучень, тобто поповнення складеними термінологічними одиницями. За спостереженнями авторки, українська філософська термінологія II пол. XIX ст. досить багата, але недостатньо унормована, про що свідчить наявність у ній термінів-варіантів. Трапляються невдалі новотвори і кальки, зберігаються старокнижні елементи, хоча перевага віддається народнорозмовним одиницям.

Формуванню української термінології, зокрема медичної, присвячена ще одна стаття рецензованого збірника – «Українська медична мова в Галичині кінця XIX – початку XX століття: слово – термін – словник» (с. 176–203) Ганни Дидик-Меуш (Львів). У ній спростовуються два поширені в літературі з історії української медицини твердження: 1) про малочисельність відомих лікарів-українців у Галичині II пол. XIX ст.; 2) про першість Є.Озерковича в укладанні українських медичних словників. І далі як контраргумент перелічує ряд видатних лікарів-українців із Галичини і не

тільки називає, але й подає в додатку два перші медичні латинсько-українські словники (1898 р.) Я.Грушкевича (530 реєстрових слів) і Я.Невестюка (300 слів). На основі аналізу фрагментів із них Г.Дидик-Меуш доводить взаємний вплив української медичної термінології дипломованої і народної. Прикро, що на с. 186-й допущений недогляд – латинсько-український словник Невестюка названо українсько-латинським.

Стаття Романа Голика (Львів) «*Історії чотирьох душ: образ галицької вчительки і стереотипи гендерного дискурсу кінця XIX – I половини XX століть*» (с. 204–257) – це спроба передати на матеріалі спогадів (своєрідних автобіографій) чотирьох учительок розмаїття життя в Галичині протягом півстоліття. Крім загальнолюдського інтересу, ці спогади цікаві й своїми мовними (лексико-семантичними, синтаксичними, стилістичними) особливостями, до яких привертає увагу читача автор статті. Зазначені тексти певною мірою відображають мовний світ галицьких інтелігенток першої половини XX ст. (с. 209–210), вчительське середовище, мову викладання в школах для українців, ментальність звичайних учительок-українок, життя міста і села, стосунки між інтелігенцією і простим людом, українцями і поляками, євреями, становище жінки в суспільстві і гендерні відносини, вплив на інтелігенток творів Н.Кобринської та О.Кобилянської про життя жінок тощо. У статті є два додатки – уривки з рукописних спогадів учительок О.Кунінської-Данилевич та М.Данилевич-Савчак, написаних галицьким варіантом української літературної мови I пол. XX ст.

У рецензованому збірнику поміщена також стаття «Монархія, Галичина і поетонім *Galicien* у незавершеному романі “Книжка Франци” Інґеборґ Бахманн» (с. 258–266) Тимофія Гаврилів (Львів), яка має в основному літературознавчий характер.

Викликає інтерес стаття Наталії Хобзей (Львів) «У просторах воєнного часу. Про Першу світову війну у записках для “Атласу української мови”» (с. 267–310). Ідеться про записи, зроблені під час збирання матеріалів у населених пунктах, які увійшли до мережі другого тому АУМ і які стосуються часів Першої світової війни. Цінним є те, що Н.Хобзей ці тексти в транскрипції опублікувала в додатках до статті і в такий спосіб зробила їх доступними для широкого кола дослідників, адже досі вони зберігалися як рукописні. Цікавими є також спостереження авторки статті над мовою цих записів, зокрема вона звертає увагу читача на німецькі запозичення (переважно військова лексика), значну кількість топонімів у цих текстах і особливо на те, що вони, записані в 50-х роках XX ст., – важливі свідчення історії очима простих людей і «стану українських говірок після повоєнного входження Галичини в цілісний мовний простір України» (с. 285). Прочитавши цю статтю, молодше покоління українських діалектологів зацікавиться деякими фактами, наявними в ній і

пов'язаними із історією створення АУМ. Мабуть, через недогляд трапилася неточність у твердженні Н.Хобзей: «...Три томи репрезентують три наріччя української мови: північне (том I), південно-західне (том II) і південно-східне (том III)» (с. 269). Насправді справа дещо складніша, тому що в першому томі не все північне (поліське) наріччя, а тільки його середньо- і східнополіський говори; весь західнополіський говір цього наріччя входить до другого тому. Значна частина південно-східного наріччя включена до першого тому.

У статті Катерини Гібель (Відень) «Мовна політика II РП стосовно української меншини у Східній Галичині. Шкільництво» («Polityka językowa II RP w odniesieniu do mniejszości ukraińskiej w Galicji Wschodniej. Szkolnictwo») характеризується мовна політика Польщі в міжвоєнний період щодо українців у шкільній галузі.

Отже, статті рецензованого збірника заповнюють ще одну прогалину у дослідженні української літературної мови в Галичині, яка відіграла видатну роль у формуванні сучасної української літературної мови.

*Іван САБАДОШ,
доктор філологічних наук, професор*